

САКРАЛЬНІСТЬ І САКРАЛІЗАЦІЯ В СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ЗОНИ. II ¹

У статті продовжено дослідження сакральних і сакралізованих елементів світосприймання, яке сформувалося в носіїв середньополіських говірок, що справдавна органічно поєднували релігійність із елементами узвичаєної духовної культури.

Визначено дії, способи виконання дій, ознаки, слова, думки, звуки, темпоральні, локативні та квантитативні поняття, засвідчені в середньополіських говірках Чорнобильської зони як сакральні чи сакралізовані, простежено особливості їх номінації. З'ясовано специфіку взаємодії світського й сакрального, розглянуто процеси сакралізації.

Ключові слова: говірки Чорнобильської зони, номінація, сакральне, сакралізоване, сакралізація.

Пропонована увазі читача стаття продовжує презентацію й дослідження сакральних і сакралізованих елементів світосприймання, які засвідчені в говірках Чорнобильської зони ². Предметом аналізу в цій розвідці є сакральні й сакралізовані дії, способи виконання дій, ознаки, слова, думки і звуки, темпоральні, локативні і квантитативні поняття.

Сакральними (від лат. *sacer* — священний), наділеними Божою благодаттю, крім релігійної віри, таїнств, церкви, осіб, зведених у священницький сан, та речей, якими вони послуговуються, є дії, способи виконання дій, слова, звуки й думки, а також темпоральні, локативні й квантитативні поняття,

¹ Початок див.: Москаленко Л. А. Сакральність і сакралізація в середньополіських говірках Чорнобильської зони // Мовознавство.— 2019.— № 3.— С. 56–71.

² Москаленко Л. А. Із номінації деяких понять традиційної духовної культури // Говірки Чорнобильської зони. Системний опис.— К., 1999.— С. 167–177; Москаленко Л. А. Деякі демонологічні персонажі та їх номінація у поліських говірках (на матеріалі говірки с. Чистоголівка Чорнобильського р-ну Київської обл.) // Народознавство.— К., 1999 — № 53–55.— С. 19–20; № 56–57.— С. 12–14; Москаленко Л. А. Назви християнських свят, постів, днів пам'яті святих як засіб темпорального членування дійсності в говірках Чорнобильської зони // Волинь-Житомирщина: Історико-філолог. зб. з регіон. проблем.— Житомир, 2013.— № 24.— С. 68–78; Говірки Чорнобильської зони : Тексти / Упоряд. П. Ю. Гриценко, Н. П. Прилипка, О. А. Малахівська, Л. А. Москаленко, Л. Г. Анісімова, Ю. І. Бідношия, С. П. Гриценко, Л. В. Дика, М. В. Поістогова, Л. В. Рябець. — К., 1996.— 358 с.; Говірка села Машеве Чорнобильського району : Тексти / Уклад. Ю. І. Бідношия, Л. В. Дика.— К., 2003.— Ч. 1.— 456 с.; Говірка села Машеве Чорнобильського району : Тексти / Уклад. Г. В. Воронич, Л. А. Москаленко, Л. Г. Пономар.— К., 2003.— Ч. 2.— 608 с.; Говірка села Машеве Чорнобильського району : Матеріали до Лексичного атласу української мови / Уклад.: Ю. І. Бідношия та ін.— К., 2003.— Ч. 3.— 225 с.; Говірка села Машеве Чорнобильського району. Ч. 4: Матеріали до Поліського етнолінгвістичного атласу / Уклад. Ю. І. Бідношия, Г. В. Воронич, Л. В. Дика, Л. А. Москаленко, Л. Г. Пономар.— К., 2005.— 704 с.

що належать до релігійного культу чи пов'язані з ним. Сакральне, на відміну від світського, є релігійно санкціонованим³. Однак у реальному житті внаслідок постійної взаємодії сакрального й світського нерідко відбувається як сакралізація світських предметів і понять, так і десакралізація предметів і понять релігійного культу, а поняття сакрального (сакраментального — від лат. *sacramentum* 'клятва, присяга') розширюється від поняття 'який стосується релігійного культу; обрядовий, ритуальний' до поняття 'який дуже цінують, оберігають; священний, заповітний' (СУМ IX, 17).

Сакралізація поєднує процес активного відтворення традиційного сакрального комплексу духовної культури із процесом енергійного поширення релігійного санкціонування на сферу секулярної культури й інорелігійні феномени. Ступінь і сфера сакралізації залежать від детермінант існування й відтворення релігії (її соціумних основ, психологічних факторів, гносеологічної зумовленості), а також від суб'єктивних чинників поширення сакральності (діяльності церкви, релігійного виховання й освіти). Сакралізація виявляється в перетворенні когось чи чогось на предмет поклоніння, наділенні когось чи чогось сакраментальними властивостями. Одним із наслідків взаємодії сакрального і світського є також десакралізація — процес нівеляції, зникнення сакральності, яку традиційно мали предмети чи поняття релігійного культу, а також раніше сакралізовані позарелігійні предмети чи поняття. Процеси сакралізації й десакралізації жваво відбувалися й на теренах побутування середньополіських говірок північного наріччя української мови. Дефініція кола сакральних, сакралізованих чи десакралізованих дій, способів виконання дій, ознак, слів, звуків, думок, темпоральних і квантитативних понять, що засвідчені в середньополіських говірках Чорнобильської зони, а також з'ясування причин і наслідків процесів сакралізації та десакралізації, безперечно, будуть мати евристичну цінність і стимулюватимуть нові пошуки.

Сакральні й сакралізовані дії та їх номінація. Сакральні дії — це санкціоновані церквою дії, які виконує служитель культу (сакральна особа) — священник (*бат'ушко, поп, св'ац'ен'ик*), який, зокрема:

1) править Службу Божу (*п'рав'ит'* (С) (ГЧЗТ⁴, 326)) в церкві та за її межами: *бат'ушко пап'рав'ит'* (Р) (там же, 118);

2) молиться (*прочи'тайе [мо'л'ітву]*) (С) (там же, 326);

3) освячує (*св'ат'ит'*) певні предмети (хату, хлів, подвір'я тощо): *хто бат'ушка гу'кайе <...> шоп посв'ат'іу* (С) (там же, 326);

4) здійснює обряд хрещення (*х'р'ест'ит'*, *п'ер'ехр'ест'ит'*), а також хрестить 'кладе знак хреста на когось / щось' (*х'р'ест'ит'*). Обряд хрещення носії досліджуваних говірок прагнули провести якнайшвидше після народження дитини, оскільки здійснювані сакральною особою сакральні дії були спрямовані на багатоаспектний захист немовляти: і від хвороб, і від зурочення (*ў'рок'іў*), і від «нечистих», «недобрих» різних рангів: *д'ит'атко на'род'і-ца дак ста'райуци ху'ч'і'й'о'го п'ер'ехр'ест'ит'* <...> *бо бу'вайе ж у'с'акого/хто йо з'найе/ц'е ж ма'л'утка* (Р) (там же, 117).

Окремі сакральні дії виконують і несакральні особи, зокрема хрестяться й моляться у звичайні дні й у критичних ситуаціях усі віруючі поліщуки: *а йа по'їду помо'л'ен'ку/пр'і'їду ў'хату/п'ер'ехреш'чус'* (Мш) (ГМ–1, 86). Ці дії використовують і для захисту від різних «недобрих». Так, на Русальний

³ Суярко В. Сакральне // Релігієзнавчий словник. — К., 1996. — С. 289.

⁴ Список скорочень див. у кінці статті.

тиждень старші жінки читають спеціальні молитви й хрестяться, щоб захиститися від русалок, які напали на їхній курінь, бо діти, порушивши заборону, гоїдалися в лісі на гоїдалках після заходу сонця (у час, коли вже ходять русалки): *там була ї баба Кл'ім'іхал і так'іх от стар'іх багато баб/ да'ваї васр'есни'їе мал'ітви' мал'іца/ да'ваї у'же хрес'т'іца ўс'е <...> і й'а'но та'ди пагу'ло зноу' і пагу'ло і пагу'ло так й'ак о'то на тий'е/ на Хатк'і/ ў ту с'тора'ну/ ну ат'кул' і'їехало/ ту'ди і па'ї'їехало* (Рч) (ГЧЗТ, 121).

Несакралізовані особи також можуть виконувати дії із сакральними предметами. Вони, зокрема:

1) кладуть у домовину покійному свічку, щоб із нею він вставав на Страшний суд: *с'в'еч'ечку клал'і/ шо б'і то/ й'ак б'уде ст'рашній суд/ дак б'уд'е ма'ма ўста'ват' / на ст'рашній суд/ да с'в'еч'ечку т'р'еба па'л'іт' (Ч)* (там же, 191);

2) запалюють на могилах своїх родичів свічки, щоб пом'янути померлих: *с'в'ечку б'рал'і// за'пал'ім с'в'ечечку на ма'г'ілк'і* (Р) (там же, 118);

3) кроплять освяченою водою хату (знадвору й усередині), щоб захистити її та господарів від «недоброго»: *пос'в'ашчену'у ц'і'їейу' во'до'у/ по'к'роп'іт' / (С)* (там же, 326).

Сакралізованими на території побутування говірок Чорнобильської зони є дії, що асоціативно пов'язані з їхніми результатами. Це, зокрема, дії зі значеннями:

1) завивати (*зов'іват'*). Завивання хусткою молодої набуває сакральності у весільному обряді, оскільки символізує перехід дівчини до стану жіноцтва: *та'д'і за'ў'їут' м'е'ан'е/ та й'ак ба'бу ста'ру ў'же за'ў'їажут' (Ч)* (там же, 182); *ко'да кон'чай'еца у'с'е ч'істо/ зов'івай'ут' мо'ло'ду/ сн'і'ма'їут' с'н'і'їе в'е'нок/ зов'івай'ут' у' пл'оток* (Мш) (ГМ–3, 95);

2) замикати (*зам'ікат'*). Підпирання дверей хліва бороною з навішаними на її гострі зубці стеблами кропиви, яка теж є оберегом від відьом, сакралізується, зокрема, в ніч на Купала, коли, на думку носіїв досліджуваних говірок, відьми здатні «попсувати» корів (зменшити в корів кількість молока, викликати захворювання тощо): *прот' Куп'алного І'вана/ Куп'ални І'ван/ це ж' в'ід'ми х'одет' / дак ко'рови зам'іка'л'і/ шо'б/ шо'б не' ў'л'і'зла в'ід'ма* (С) (ГЧЗТ, 286);

3) обливати (*абл'іват'*). Звичайна вода й обливання нею набувають сакральних ознак на Русальний тиждень: обливаючи водою з криниць тих, хто повертається додому після проводів русалок, намагаються вікликати (і викликають! — Л. М.) дощ: *га'тов'е'ц' х'лопц'і на 'каждом ка'лод' аз'і там те/ в'е'дро ста'нов'ат' і це й'ак да'хоз'е'ц' ў'же й'ак і'ду'ц' із' к'ла'дб'ішч/ абл'івай'у'ц' ва'дої/ шо'б дошч і'шо'ў/ бу'ло і' та'к'е/ і' бу'ло та'к'е// шо шо і'д'е'їст'в'іт'ел'но/ чи' ат' та'го чи' н'е та'го/ й'ак руб'ан'е дошч/ н'е бу'ло н'е бу'ло/ па'том й'ак руб'ан'е дошч дак да'дому п'р'ї'д'еш' мо'кри' (Рч)* (там же, 127);

4) напувати, давати випити (попити) (*па'н'іт'*). Випивання води разом із «змитою» нею хворобою сакралізується під час лікування худоби від «псування» відьмами. Воду, якою обмили хвору («попсовану» відьмами) корову, дають їй випити, вважаючи, що так можна знищити хворобу, яка «знаходиться» в цій воді: *по'м'ї'їеш' і'ї'їе/ м'е'жд'у ру'є' по'м'ї'їеш' і' ўс'у' с'п'и'ну з'м'ї'їеш'/ і' да'с'і' па'н'іт' й'а'го/ ад'л'еч'іш* (Р) (там же, 76).

Сакралізованими є також дії, які виконують сакралізовані особи (знахарі, ворожки) зі значеннями:

1) лікувати 'лікувати замовляннями' (*л'е'ч'і'л'і* (Д) (там же, 29), полікувати (*па'л'е'ч'іт'* (Р) (там же, 117), шептати (*і'ен'іт'ат'* (Д) (там же, 29)).

Сакралізується переважно лікування хвороб (особливо дитячих), причина виникнення яких незрозуміла і які лікують люди, що володіють особливими (інколи надприродними) можливостями: *бу'вайе й хвароби! у'с'ак'ііе і пал'е'ч'іт' д'іт'атко ж треба/ пале'ч'іт' к'ри'кси! іа'к'ііе ж отол' д'іт'а кр'і'ч'іт'/ дак к'ри'кси! л'е'чат' же шоб спало д'іт'атко (Р) (там же, 117); од'на у' нас кр'і'єнко тут л'гарно л'е'ч'і'ла (Мш) (ГМ–1, 348);*

2) знати (знат') 'володіти спеціальними знаннями': *а ч'і йон шо знау'/ ч'іу Гос'под' се'е'ат' ії з'найе (Д) (ГЧЗТ, 28);*

3) уміти (м'ел'і 'умілі') 'мати надприродні вміння і виконувати потрібні дії для досягнення необхідного результату'.

Назви окремих дій, що сакралізуються в сімейній обрядовості, мають особливо виразну опозиційну семантику, пов'язану із роз'єднанням — поєднанням. Найчіткіше така опозиційність виявляється в назвах дій, які супроводжують обряди сватання й весілля:

1) роз'єднати (перерізати, розрізати навпіл). Дія розрізання, поділу сакралізується в обряді сватання. Поділ хліба на дві частини, одну з яких залишають у хаті для сватів, а другу виносять дівчатам (дружкам), що стоять під вікнами, символізує, очевидно, кінець періоду дівування (життя в сім'ї батьків) й згоду на перехід до сімейного життя (часто в сім'ї чоловіка): *би'ре напил пири'ризуїе/ от/ а моло'дїїе |д'е'вочки сто'їат' за ок'ном/ д'ружк'і/ в'інос'іт' іїм поло'в'іну/ о/ а поло'в'іну оста'ул'аїе на стол'і св'атам (С) (там же, 300). Семантика роз'єднання (поділу життя на дві частини: з батьками — без батьків, з дівчатами-товаришками — з чоловіком) поєднується, безперечно, із семантикою незворотності цього процесу і всього з ним пов'язаного (згадаймо приказку *одрізана скиба од хліба*. — Л. М.). Це підтверджує й опозиція локальних понять у найближчому контексті: подружки дівчини, яку сватають, перебувають надворі (за ок'ном), а вона зі сватами — в хаті; половину розрізаної хлібини засватана дівчина залишає в хаті (оста'ул'аїе на стол'і св'атам), а половину виносить на вулицю дівчатам (моло'дїїе |д'е'вочки сто'їат' за ок'ном/ д'ружк'і/ в'інос'іт' іїм поло'в'іну (С) (там же, 300));*

2) поєднати (зв'язати). Дія зв'язування набуває сакральності у весільному обряді, оскільки символізує міцність, нерозривність стосунків тих, кого поєднують зв'язуванням. Так, молодому й молодій перед тим, як вести їх «у комору», зв'язують руки, ніби поєднуючи їх в одне ціле: *от з'у'їазуїут' <...> мала|дого^a |руку і ма'їу |руку// да |хусткаї/ тут ўз'ал'і/ а то^a|д'і за ту |хустку в'е^a|дут' у ка'мору (Ч) (там же, 183).*

Сакралізованими на території побутування досліджуваних говірок є також дії, що мають імітаційний характер. Це, зокрема, дії, що імітують:

1) дії окремих видів сільськогосподарських культур, зокрема сланких, які лежать, стеляться по землі, чіпляючись вусиками за будь-які опори, виступи, зав'язують плоди тощо. Із метою підвищення врожайності сланких культур (огірків, гарбузів і под.) носії досліджуваних говірок лягають на щойно засіяну їхнім насінням ділянку і, простягаючи якомога далі вперед руки, зчіплюють пальці в кулаки, імітуючи спосіб розташування стебла цих рослин і зав'язування їхніх плодів (в'іст'ан'еиш 'витагнеш руки вперед', ш'ч'ін'еиш 'стиснеш, зціпиш пальці в кулаки'): *а гу'рочк'і |тожа так/ дак та'д'і так і |л'ажеиш/ в'іст'ан'еиш/ шоб |доўг'і т'аг'л'іс'а/ гарбуз'іш шоб так за'у'їазувал'іс'/ і та'ко ў кула'к'і ш'ч'ін'еиш/ шоб за'у'їазувал'іс'а гарбуз'і/ та |гу'рочк'і так |сам'е/ па'сад'іш у'же/ да |та'ди в'іст'ан'еиш/ шоб пл'ел'іс'а (Ч) (там же, 204);*

2) дії, якими супроводжується певний обряд. Такі дії, імітаційно виконані не в час традиційного проведення обряду, сакралізуються, бо їх використовують для того, щоб викликати довгоочікувані процеси, явища, які зазвичай супроводжують цей обряд чи спричиняються ним. Так, виконання ритуальних дій, що супроводжують проводи русалок, але не на Русальний тиждень, а в час посухи, за твердженнями носіїв досліджуваних говірок, здатне викликати дощ: *ко|л'іс'у нас/п'раўда/ не було |доўго дош'чу/ дак ізби|рал'і/ сто|ли в'і|носил'і над'вур/ у|с'ак'ііе це'е|ти/ і ў|се ро|б'іл'і/ і ішл'і на |могилк'і/ так йак о|то русалк'і про|вод'іл'і/ про|водит' о|так ішл'і на |могилк'і/ і то|ди ка|зал'і/ шо |по'їде дошч* (С) (там же, 326–327).

Сакральні й сакралізовані способи виконання дій і їх номінація. Сакралізація способу виконання дії зумовлена отримуваною при завершенні дії формою (хрест, коло, неперервні паралельні лінії), що утворена траєкторією руху предмета (руки, ножа, коліс воза тощо).

Спосіб виконання сакральної дії (*наўхрест* 'навхрест'), перенесений на спосіб виконання певних обрядових дій, призводить до їхньої сакралізації. Сакральним є спосіб руху руки при хрещенні, траєкторія якого утворює хрест (*наўхрест*). Так, виходячи після поминання з кладовища, хрестяться, ніби розриваючи зв'язок зі світом померлих і повертаючись до світу живих: *п'ер'ехрест'іл'іс'а <...> м'і"ў|ход'ім да|дому* (Р) (там же, 119).

Велика кількість сакралізованих обрядових дій здійснюється навколо (*ў|кругал'а*), що пов'язано з рухом по колу в природі: обертанням Землі навколо своєї осі й Сонця, обертанням Місяця навкруги Землі. Зокрема, обсіпання маком навколо хліва використовують, щоб захистити худобу від відьом: *с'е т'р'еба в'іду|ном |макам/ а ў |хл'ів'і/ об|с'і|пат' |хату/ ў|кругал'а* (Ч) (там же, 197–198).

У деяких обрядах можуть поєднуватися обидва сакралізовані способи виконання сакралізованих дій. Так, в обряді гасіння пожежі обхід здійснюється навколо (*кру|гом*) території, охопленої полум'ям, а на полум'я навхрест (*наўхрест*) ллють молоко: *гро|за запол'іла пост'ройку// <...> ну й од гро|з'у' ж во|дойу н'е по|туш'і|ш' |воду л':еш'/' і йо"но так'йак о|то б'ін"з'ін/ го|ри'т'/' і го|ри'т' 'об'і"чно стоў|бом і за|гаруйеца да"к од з'ем'л'і// і ў|с'е з'ра-зу// до"к та'к'іі д'ед буў у нас у с'ел'е/ то ўже то|го |д'еда прив'едут'/' і йон кру|гом об'боїд'е/ і |о'гон' о'с'ад'е// моло|ка шоп со|лоткого/ наўхрест л'ін'е* (Д) (там же, 28).

Сакральні й сакралізовані ознаки та їх номінація. На території побутування говірок Чорнобильської зони сакралізації зазнали такі ознаки та властивості, які зумовлюють можливість власної сакралізації. Серед ознак і властивостей, які мотивують знакові функції предметів, С. М. і М. І. Толстие називали форму, колір, матеріал, спосіб виготовлення і под. Ці ознаки породжували ритуальну значущість перехрестя доріг, роздвоєного стовбура дерева, гострих знарядь, металевих предметів, плетених чи витих виробів тощо. Таким чином, «вторинне, символічне значення й використання виникає з первинних природних, утилітарних властивостей предметів»⁵. Однак сама можливість такого виду мотивації, — зазначали С. М. і М. І. Толстие, — ґрунтується на символічній (семіотичній, культурній) інтерпретації абстрагованих від реальних предметів властивостей, що передує символічній інтерпре-

⁵ Толстые Н. И. и С. М. Вторичная функция обрядового символа // Толстой Н. И. Язык и народная культура : Очерки по славян. мифологии и этнолингвистике. — М., 1995. — С. 168.

тації самих реалій⁶. У складніших випадках культурне значення й функція предмета можуть бути зумовлені його зв'язками з іншими предметами за практичною чи символічною суміжністю й паралельним використанням, входженням в однорідні прагматичні ряди, а також подібні контексти. Різноманіття способів мотивації призводить до суттєвого ускладнення структури культурного значення реалії, до можливості багатоманітного осмислення як самої реалії, так і її ритуальних функцій.

Сакралізовані ознаки предметів часто актуалізуються при здійсненні обрядів календарного, сімейного й господарського циклів.

До сакралізованих ознак у досліджуваних говірках належить ознака чорного кольору (*чорний*, *чорни*). Так, перед входинами до нової хати для захисту від «недоброго» в ній залишають переночувати чорного kota (кішку) й чорного півня. Однак на питання, для чого коту (кішці) та півневі саме чорної масті треба переночувати в новій хаті, знахарка відповідає дуже узагальнено: *п'їтала дл'а чого/ ну во|на ме|н'ї/ не ска|зала/ ну ска|зала/ шо о|тето| очен' хара|шо/ дак м'ї зач'їн'їлі ко|та/ і петуш|ка/ да во|ни перенача|вал'ї/ а сам'ї то|ди на|заўтре да|ваї уби|раце ў|хату/* (С) (там же, 326).

Деякі сакралізовані ознаки на основі семантичного протиставлення також творять бінарні пари:

1) «лівий» — «правий». При цій опозиції сакралізоване поняття «правий» пов'язується з усім «добрим», поняття «лівий» — із «недобрим». Це засвідчено в господарській обрядовості: *п'равоїу ру|коїу |с'ейат' нада/ п'равоїу// <...> з'ерно |к'їдаїу п'равоїу ру|коїу* (Р) (там же, 90). Однак для лівші роблять виняток — йому дозволено сіяти лівою рукою: *а йак хто на л'еў|шу/ тої на л'еў|шу |к'їдаїе* (Р) (там же, 90);

2) «пустий» — «повний». При опозиції цих понять також сакралізуються обидва поняття:

2.1) переходити людині дорогу з повним відром — на вдачу, з пустим — на невдачу: *нада |тул'ко/ шоб бу|ла во|да/ с|поўним пере|ход'їт'// о|то |дуже ўс'їм |л'уд'ам |добре* (С) (там же, 299);

2.2) сіяти на повний місяць (*пуд |поўн'е, пуд |поўне, пуд |пов'ен*) — насіння зав'яжеться, буде повним, на неповний — пустим: *пуд |пу'ўн'е т|р'еба са|жат' |от сон' і так от како|рузу/ дак от |поўниїе |будут' та|го// |буд'е |м'ес'ац// пуд |пов'ен |їд'е ўже/ дак |будут' |с'ем'їечк'ї |поўн'ї// а то так па|сад'їш ка|л'ї/ дак а|но пала|в'їна* (Ч) (там же, 203);

2.3) починати будувати хату чи входити в новозбудовану, щоб усе було добре, також треба було в сакралізований час, коли місяць перебуває у фазі росту: *пуд |поўн'е/ йак моло|д'ї'к// в'ї'б'е|рал'ї'у/ кол'ї'у ноч'ї'нат' |хату* (Мш) (ГМ-4, 198); *с'е |кажут' <...> пуд |поўн'е/ шоб у |хату зо|ход'ї'т'* (Мш) (там же, 198);

3) «парний» (*пара, па |пар'е, іс |параї, с |параї*) — «непарний» (*не|пара, бес |пари*). При опозиції цих понять також сакралізовано обидва поняття. Особливо часто сакралізується поняття «парності» — «непарності», коли дівчата ворожать про те, вийдуть чи не вийдуть вони заміж («бути в парі» — «бути самотньою»): *на |нови' год ч'ї на кол'ади/ це ч'е|тирна|цато|го^а |январ'а* (Рч) (ГЧЗТ, 131) дівчата вибігають надвір і, розставивши руки, захоплюють руками стільки штахетин (або жердин у плоті), скільки можуть, якщо кількість виявляється парною, то вони вийдуть у прийдешньому році заміж, якщо непарною — не вийдуть: *о|так йак у|же ух|ват'їш с|кул'к'ї/ а*

⁶ Там же.

па⁰том у¹же шчі¹тайеш/ чи с¹параї/ чи б-ес¹паруї/ чи ти¹буд'еш іс¹параї/ чи б-ес¹паруї// в'їд'еш у ц'ум га¹ду¹замуж чи н'е в'їд'еш (Рч) (там же, 131); п'імход'ім' у¹же Новий год <...> бі¹жи¹мо хо¹пайем п¹лота <...> а то¹ди ўже шч'і¹тайемо чі¹пара¹буде чі¹не¹пара¹буде (Л) (там же, 244); заносять у хату дрова, які беруть оберемком, не рахуючи, а потім рахують, парна чи непарна кількість: а па⁰том ўже шчі¹тайеш/ с¹кок'і/ чи с¹параї/ ч'і б-ес¹паруї/ йак с¹параї ўже па¹пар'е/ з¹начім буд'еш іс¹параї (Рч) (там же, 131).

Сакральні й сакралізовані слова, думки, звуки та їх номінація.

Сакральними на території побутування досліджуваних говірок є:

1) виголошені в церкві й поза нею тексти проповідей, молитов, які можуть бути проказані (прочи¹тайе) чи проспівані (нарас¹п'еў сп'івайем, сп'е¹вайут' мал'ітв'і) під час проведення деяких обрядів. Так, при поховальному обряді співають сакральні тексти псалмів і молитов: с'е отче¹наш нарас¹п'еў сп'івайем/ і в'еруу¹ў¹Бога во йе¹д'інаго^аў¹/ Госпада От¹ца Хр'іс-та/ нарас¹п'еў сп'івайом// <...> сп'е¹вайут'ч' мал'ітв'і¹ (Ч) (там же, 190); при освяченні хати править священник: п'рав'ім' / о¹н¹ же спец'і¹ал'но та¹ка йе мо¹л'ітва/ прочи¹тайе/ по¹п'рав'ім' (С) (там же, 326); при лікуванні дітей молитесья той, хто лікує (цілителька, знахарка, мати дитини): Богу мо¹л'ус'а^е/ про¹шу ў¹Бога (Д) (там же, 70);

2) слова чи словосполучення, які містять звертання до Бога з проханням про допомогу. Перед тим, як вїяти зерно для сівби й починати сіяти, апелюють до Бога: Господ'і¹Боже/ помо¹жи¹ (Р) (там же, 90); перейшовши людині дорогу з пустими відрами, просять Бога, щоб це їй не нашкодило, щоб була удача: Бога попро¹с'іла/ шоб йо¹му ў¹дача була// ў¹дача йо¹му вел'іка/ ше ї вел'іка ў¹дача була <...> Бога по¹п'рос'ім' да с¹каже йо¹му/ йак йо¹го зват' / шоб Бог йо¹му по¹муг (С) (там же, 299).

Сакралізованими на території побутування говірок Чорнобильської зони є:

1) виголошені тексти замовлянь, які в досліджуваних говірках називають молитвами: а с'е шо/ ж'ївот бо^ал'іц'/?// то ў¹йаго д'іт'інч'ік с¹ход'і-ца <...> л'е¹чу йа д'іт'інч'іка <...> і¹ду да Вас'к'і/ да ра¹же'єного хрешч'е-наго/ д'іт'інч'ік л'е¹ч'ім' <...> с'е мал'ітва/ йак о¹то ж'ївоток бал'іт'ч' у д'іт'атка// і п'ер'єста¹йе (Ч) (там же, 189). Слід зазначити, що в тексті замовляння теж є приховане звертання до Бога, оскільки він містить інформацію про те, що дитина пройшла обряд хрещення (хрешч'єнаго), тобто потрапила під опіку Бога;

2) виголошені тексти-примовляння (п'р'іказки), які супроводжують окремі обряди чи обрядові дії. Так, один з елементів сімейної обрядовості — купання дітей у відварах із частин сакралізованих рослин, що має забезпечити дітям щасливу долю, вдалий шлюб — супроводжується магічними вербальними формулами: йак д'євач'ку/ дак¹кажут' н'р'іказку/ ку¹пай'м'ін'е¹ мамко ў дуб'ін'е/ шоб м'ін'е хло¹пци л'уб'іл'і/ а йак хлопч'ік/ ку¹пай'м'ін'е¹/ мамко ў кру¹п'ів'і/ шоб м'ін'е д'еўк'і л'уб'іл'і (Ч) (там же, 188). Зауважимо, що оповідачка, очевидно, сплутала використання цих рослин для купання дітей різної статі (хлопчика у відварі кру¹п'ів'і 'кропиви', а дівчинки — у відварі дубового листа ў дуб'ін'е), оскільки купання ў дуб'ін'е, безперечно, було б природнішим для хлопчика, який має вирости міцним і здоровим (як дуб), а дівчинка мала б бути захищеною від зурочення, від «недобрих» впливів тощо (із цією метою в досліджуваних говірках засвідчено використання для купання дівчинки відвару кру¹п'ів'і 'кропиви');

3) виголошені звертання-запрошення (*зап'рашуйеш*) до померлих, які, на думку носіїв досліджуваних говірок, у поминальні дні (*д'єди*) мають бути обов'язково ними почутими. Ці звертання (як і пара, що піднімається над звареною стравою) є сакральним зв'язком між світом живих і світом мертвих: запрошуючи померлих на родинну вечерю, живі ніби сповіщають їм про те, що їх не забули. Цьому звертанням передують запалювання свічки (*с'пал'иш с'в'ечку*) й читання молитви (*памал'іус'*): *'вар'ім в'єч'єр'ат' / ба'га-то йє // 'добр'є / 'мало // хот'ва'д'ічк'і на'р'єй / шоб'нара пау'ла // і н'рос'иш / сва'йіх ра'д'іт'єл'єй / с'пал'иш с'в'єч'ку / і памал'іус' там і / зап'рашуйеш / пра'шу сва'йіх і ус'іх чу'ж'іх пр'іход'т'є да нас в'єч'єр'ат' <...> ц'є м'і-хал'юск'ііє <...> ц'є М'іхал'ови* (Бр) (там же, 169);

4) виголошені сакралізовані мовні формули (словосполучення чи речення), які використовують, щоб відвернути здійснення поганої прикмети:

4.1) той, кому довелося перейти людині дорогу з пустими відрами, що віщує їй невдачу, щоб відвернути її, повинен промовити: *не'ма во'ди // не'ма бе'ди* (С) (там же, 299);

4.2) щоб «примусити» дерева плодоносити, обв'язуючи їх житньою соломкою після Нового року, звертаються до дерев із погрозою: *'дерево ро'д'уче / 'дере'во ў са'ду <...> не 'будеш ро'д'іт'ізру'байу* (С) (там же, 328);

5) думки (невиголошені побажання), за свідченнями носіїв досліджуваних говірок, також сприяють відверненню / здійсненню поганої прикмети: якщо той, хто переходить людині дорогу з пустими відрами, подумки побажає їй чогось хорошого (*добро по'думайє*), то погана прикмета не справдиться, якщо подумки побажає їй чогось поганого (*п'лохо по'думайє*) — справдиться: *йак чоло'в'ік і'де по до'роз'і із пус'тим ведром / да добро по'думайє чоло'в'іку / хто йіде ў л'іс / чи хто шчо 'буде ро'б'іт' / обе'зат'єл'но йо'му 'буде добро // 'йєсл'і д'руга йіде / да 'шо_то п'лохо по'думайє / обе'зат'єл'но п'лохо 'буде чоло'в'іку* (С) (там же, 298–299);

б) кукурікання півнів (*п'іє'ун'і к'р'ікнукл'і / какар'іє'ку, п'іє'єн' у'же засп'є'ва*), яке обриває час дії «нечистих» чи «недобрих» і починає новий сакралізований часовий проміжок (див. нижче): *і п'іє'ун'і к'р'ікнукл'і / какар'іє'ку // 'димом пау'ло ус'є / і х'лопцо'ў н'є'ма / і 'д'є'к'і с'тал'і* (Ч) (там же, 197); *дак па'ка жє 'в'єд'ма 'в'іб'є'р'є па о'д'н'єй те'й ма'ч'і'нці / дак п'іє'єн' у'же засп'є'ва / дак йа'на ў'же н'є 'за'їд'є ў хл'і'ў* (Ч) (там же, 198).

Деякі сакралізовані тексти, зокрема тексти замовлянь, десакралізуються, якщо їх не зберігати в таємниці, передавати комусь сторонньому. Про це говорить знахарка, яка лікує замовляннями: *йа н'є раска'жу та'б'є / 'дон'ка / бо т'є н'єл'з'а // йа / йак ро'ска'жу дак <...> йа'но н'є памал'гайєц'а* (Ч) (там же, 192); *йак раска'жу та'б'є / дак йа ў'же // 'буду л'єч'іт'и / дак у'же н'є памал'гайєц'а* (Ч) (там же, 192).

Сакральні й сакралізовані темпоральні поняття та їх номінація. Сакральними на території побутування досліджуваних говірок є часові поняття, пов'язані з днями пам'яті християнських святих. Часові проміжки й точки, що позначають на осі часу сакральні віхи, носії говірок Чорнобильської зони здавна пов'язували з часом виконання різних сільськогосподарських робіт. Знання про те, коли і що треба було сіяти, садити, обробляти, передавалися з покоління в покоління: *'баба ме'н'є / у'чила / це_ў'же 'мам'іна 'мама у'чила* (Д) (там же, 52).

Сакральні часові проміжки різної тривалості позначені прийменниково-іменниковими конструкціями (прийменник + назва християнського

свята / християнських свят). Ці конструкції в досліджуваних говірках позначають:

1) певну точку часу (на + назва християнського свята в зн. в.): *гур'ки <...> |с'і'ют' |шостого т'раўн'а/ на |Йур'і'а* (Д) (там же, 66);

2) часовий проміжок, що триває до певної межі (до + назва християнського свята в р. в.). Межею крайнього тривання сакрального часу, протягом якого треба виконати певні види сільськогосподарських робіт, є певні релігійні свята (найчастіше Трійця): *ко^апусту ти со^ад'і'ї с'уботу// і тр'і'рази до Тройци <...> бко^анаї/ значит' |б'о'е |гарна ко^апуста* (Д) (там же, 52);

3) час виконання певних дій, що триває між двома межами (м'іж (м'іжду) + назва християнських свят в ор. в.): *нада |с'ейат' |м'іжду Пр'е'ч'і'стим' і/ от м'інула |перва При'є'ч'і'ста/ Спас у'же посв'єт' іл'і хл'є'п/ нада ўже |с'є'ят' |й'о'го/ |м'іжду Пр'є'ч'і'стам' і* (Р) (там же, 91).

У досліджуваних говірках засвідчено сакралізацію окремих часових понять, які не пов'язані з релігійним культом. До них належать:

1) час відзначання деяких світських або дохристиянських свят, що інколи збігається з часом святкування християнських свят (на + назва світського чи дохристиянського свята в зн. в.). Так, час відзначення Коляди — дохристиянського слов'янського свята на честь народження Сонця і старого слов'янського свята на честь повороту Сонця на весну⁷ (ніч із 24 на 25 грудня) злився в християн із часом святкування Різдва Христового і початком Святків (дванадцять днів після свята Різдва Христового до свята Богоявлення (Водохреще)⁸. Час відзначення цих свят, на думку носіїв досліджуваних говірок, є сприятливим для ворожіння. У цей період дівчата перекидають через хату чоботи, щоб передбачити свою долю, дізнатися, куди вийдуть заміж: *на |нові' год ч'і' на |кол'аді' / це ч'єти'рна'цато'го' і'анва'р'а <...> |чоботи |чер'єз |хату п'єр'єк'і'дал'і' <...> куди ўже нас'ком ў'пад'є/ на'казує ўже ч'і' ў ту ч'і' ў ту |торану куди' ўже на'па'д'єш' |замуж* (Рч) (там же, 131);

2) дні тижня (в (у) + назва дня тижня в зн. в.), у які, на думку носіїв говірок, найкраще висаджувати ту чи іншу сільськогосподарську культуру, щоб отримати добрий врожай: *|баба ме'н'є/ у'чила/ <...> ў'й'о'к'і'є д'н'і ўже там со^ад'і'т' |шо/ <...> ко^апусту ти со^ад'і'ї с'уботу/ <...> значит' |б'о'є |гарна ко^апуста// <...> кво^асол'у/ ко^азала со^ад'і'ї' во'ўторок <...> а га'р'бузи <...> у |с'єреду |або у |ї'ят' |н'і'цу* (Д) (там же, 52);

3) частини дня, які названо прямо (ў час дн'а) чи опосередковано — через зіставлення з часовими поняттями інших ідеографічних сфер, зокрема часом прийому їжі, часом денного відпочинку худоби тощо. Для їх номінації використано приєменниково-іменникові, а також розлогі описові конструкції темпоральної семантики: *га'р'бузи/ у |с'єреду |або у |ї'ят' |н'і'цу / да |ще'ї' в'о'б'ід' |як ко'ров'и при'ї'дут' ўже с' |пол'а да пол'а'жут' у хл'є'ви* (Д) (там же, 52); *ї'ак худоба ўже на'л'єгла// <...> с'є'ї'ак са'ї'жайут' гур'к'і' да гар'буз'і'к'і' / дак с'є'ї' час дн'а* (Ч) (там же, 204); *ї'ак худоба при'ї'де з |пол'а на о'б'ід' / да ле'ї'т' |ко'рова у хл'є'в'і* (Д) (там же, 66);

4) проміжки часу, пов'язані з фазами місяця (п'ут |пу'ўне), які набувають сакральних ознак через реалізацію бінарного поняття «повний» (по'ўнийє, по'ўн'і) — «пустий» («напівпустий») (пала'в'і'на). Так, сільськогосподарські культури, насамперед зернові, треба сіяти, коли місяць перебуває у фазі зростання (наповнюється), щоб зерно наливалось, було повним: *п'ут |пу'ўне*

⁷ Український пасічник.— Л., 1934.— Річник 7. Січень.— Ч. 1.— С. 1.

⁸ Скуратівський В. Т. Дідух.— К., 1995.— С. 11.

т'р'еба са¹жат' / от сон / і так от како¹рузу / дак от по¹ўнийе будут' та¹го // буд'е м'ес'ац / пуд пов'ен і д'е ўже / дак будут' с'ем'йечк' і по¹ўн'і // а то так па¹сад'іш кал'і / дак а¹но палав'іна (Ч) (там же, 203);

5) обмежений проміжок часу (за ден' усе ўсе / не то за ден' / а шоп до б'іда ўсе зр¹обити (Л) (там же, 263)), протягом якого треба виконати велику кількість роботи. Так, щоб вікликати дощ у період посухи, необхідно було упродовж першої половини дня виткати рушник, починаючи від прядіння й закінчуючи готовим виробом, і повісити його на хрест на перехресних дорогах: зб'ірайуца ба¹пки / і це пре¹дут / шоб з'разу / і на¹праст'і / і й осно¹ват / і посу¹ши¹т / і на¹в'і¹т / і тка¹т // <...> / то ўже на хрес¹ти в'еиали // <...> це ж нам т'реба було / і на¹праст'і і посно¹вати / і на¹в'і¹ти / і в'іткати / і по¹в'ес'іти / оце шоб за ден' усе / ўсе / не то за ден' / а шоп до б'іда ўсе зр¹обити / і до в'ечора ше і дошч по¹шоў (Л) (там же, 263);

6) час (н'і'ўн'і к'р'ікнукл'і «кака¹р'і'ку»), відлік якого починається від моменту початку кукурікання півнів, яке обриває пору дії «нечистих» або «недобрих»: і н'і'ўн'і к'р'ікнукл'і «кака¹р'і'ку» // димом па¹шло ўс'е / і хлоп¹цоў н'е¹ма / і д'еўк'і с'тал'і (Ч) (там же, 197);

7) час, який триває до моменту настання іншого сакрального часу. Так, до часу, відлік якого починається від моменту початку кукурікання півнів, триває проміжок часу, який сакралізувався завдяки іншим сакралізованим предметам або діям сакралізованих предметів:

7.1) протягом тривалого часу льон, який має сакральні властивості завдяки освяченню в церкві, захищає дівчат, які сховалися в ньому, від чортів, ведучи з «нечистими» («недобрими») діалог до тих пір, поки не заспівають півні, починаючи відлік нового (несприятливого для «нечистих») часового проміжку: дак йа¹н'і ўже і ка¹жут // л'он / л'он / пус¹т'і д'е¹вок // іш¹ч'е / ка¹же / н'е с'ейа¹ўс'і // л'он / л'он / пус¹т'і д'е¹вок // іш¹ч'е н'е ара¹ўс'і // л'он / л'он / пус¹т'і д'е¹вок // іш¹ч'е н'е с'ход'і // л'он / л'он / пус¹т'і д'е¹вок // м'і шч'е йе¹го н'е¹ па¹лал'і // л'он / л'он / пус¹т'і д'е¹вок // йон іш¹ч'е н'е¹ з'е¹ішоў // н'е¹ цв'іў іш¹ч'е // л'он / л'он / пус¹т'і д'е¹вок // іш¹ч'е йон н'е цв'іў / шч'е с'ем'е¹ноў н'е¹ма (Ч) (там же, 197);

7.2) на Юрія протягом тривалого часу, поки не заспівають півні (н'ів'ен' у¹же засп'е¹ва), насіння ма¹ку в'ідуна, рясно посипане навколо хліва, не дає відьмі «попсувати» корів, бо, щоб зайти у хлів, вона мусить по одній мачинці його визбирати: дак па¹ка ж в'ед'ма в'іб'е¹р'е па о¹дн'еї теї ма¹ч'и¹нци / дак н'і'в'ен' у¹же засп'е¹ва / дак йа¹на ўже н'е заїд'е ў хл'і'ў (Ч) (там же, 197–198).

Сакральні й сакралізовані локативні поняття та їх номінація. Сакральними локативами в досліджуваних говірках є приміщення церкви, її частини, а також прилеглий до церкви простір. Сакралізованим локативом є територія кладовища (мо¹г'ілк'і), де, поминаючи померлих, можуть подати їм звістку, установити з ними зв'язок, а також наділити сакральними властивостями буденні побутові речі.

У деяких говірках сакралізувалися несакральні локуси певної форми — ділянки, що виокремилися на поверхні землі під дією предметів побуту (ножа, коліс воза), зокрема:

1) довга площина, обмежена паралельними лініями — заглибинами на поверхні землі, що утворили колеса воза під час його руху (кол'е¹йа). На думку носіїв досліджуваних говірок, ця ділянка є недоступною для «недобрих». Якщо йти поверхнею, що обмежена цими двома лініями, можна вберегтися

від них: *о|ц'е кол'е|йа/ до^ак пос'е|ред'ін'е і|т'і т|р'еба// ц'е|п'ер же то|кого н'е сл|чайеца/ н'е чу|тно то|кого* (Мш) (ГМ–2, 404);

2) кругла площа, утворена замкненою лінією. На думку носіїв середньополіських говірок Чорнобильської зони, якщо окреслити ножем навколо себе замкнену лінію (*об'ч'і|р'іца*), можна захиститися, врятуватися від «недобрих». Сакралізувалася така територія в момент зустрічі з будь-якими «недобрими»: *ко|зал'і^и / шо но|жем об'ч'і^и|р'іца т|р'еба// <...> от н'е|добр'іх* (Мш) (там же, 404). Сакралізованою є не тільки площа, утворена замкненою лінією, а й проведена ножем замкнена лінія, бо саме вона робить окреслену територію безпечною, не дає потрапити на неї жодному «недоброму», відмежовує її від території, на якій можна потрапити в небезпеку.

Очевидно, що не останню роль у сакралізації цих понять відіграли ознаки предметів або частин предметів, якими проведено ці лінії: металевий, міцний і гострий (щодо леза ножа), дубовий і міцний або металевий і міцний — якщо на дерев'яний обід колеса було набито залізний обруч (щодо обода колеса).

Сакральні й сакралізовані квантитативні поняття та їх номінація.

На території побутування досліджуваних говірок сакральною кількістю є три (*три, тр'і*). Ця сакральна кількість актуалізується при виконанні окремих церковних (сакральних) обрядів. Великі релігійні свята, наприклад, відзначають протягом трьох днів (часових одиниць, що визначають тривалість певного свята): *зу|л'айут тр'і д'н'і Тройцу// <...> Паска// дак тр'і д'н'і зу|л'айут'* (Ч) (ГЧЗТ, 201).

Завдяки цьому відбувається сакралізація й позасакральної кількості. Така кількість дорівнює трьом (або кількості, що ділиться на три), а також семи. Це може бути:

1) номінальна вартість монети (три копійки). Щоб захистити сина під час служби в армії, щоб він повернувся після служби в армії додому, дають (дарують) йому три копійки (*тр'і^и ко|п'еїк'і*) одною монетою із зібраних монет, якими обсіпали молодих під час вінчання і які сакралізувалися завдяки використанню в цьому обряді: *а тр'і^и ко|п'еїк'і |наїдут' / док от |як |буд'еш прово|жат' |с'і^ина в |арм'еїу/ до^ак шоб тр'і^и ко|п'еїк'і в'оз <...> а |уже тр'і^и ко|п'еїк'і/ |як |уже/ |шоуї мої Во|с'іл' в |арм'еїу/ док хр'іш'ч'ена подо|рила тр'і^и ко|п'еїк'і^и/ |йон но|с'і|ї// хрешч'і^ика подо|рила/ | тр'і^и ко|п'еїк'і^и/ |у |паспорт'і буї |н'іх'то н'е одб'і^и|раї |пр'і^ин'ос до|дому* (Мш) (ГМ–2, 526);

2) кількість предметів (істот чи неістот), які беруть участь в обряді:

2.1) три пари коней (*тр'і |пари |кон'еї*), тобто шість коней (три по два) запрягають, коли їдуть на вінчання: *а на в'ен'чан'а с'е т|р'еба тр'і |пари |кон'еї за|пра|гат'* (Ч) (ГЧЗТ, 181);

2.2) дев'ять заміжніх жінок (*|девет' баб*) (три по три) випікають весільний коровай: *це |девет' баб/ при|ходет' / |тол'ко/ шоб бу|л'і |они/ з муж'і |кам'і/ |девет' баб при|ходет' / |т'істо |мисет' / |учи|н'айут'* (С) (там же, 299);

3) кількість виконаних сакралізованих дій і сакралізованих предметів, вироблених завдяки виконанню цих сакралізованих дій:

3.1) дев'ять (три по три). Кожні три жінки з дев'яти задіяних в обряді випікання весільного короваю роблять по одному замісу тіста (разом три заміси), випікають із них по три паляниці (разом дев'ять — три по три): *за|м'ісец' <...> три за|м'іси невел'ічк'і|їе <...> |це кла|дут' / од|нийе три|пала|н'ічку кла|дут' / дру|га |парт'і|а три// ш'ус'ц' |уже пок|лал'і/ а т|рет'а |парт'і|а/ |тоже т|ре|т'у кла|дут' на|в'ерх <...> |ц'і|її |с'і |девет' баб* (С) (там же, 300);

3.2) по дев'ять (*д'ев'ат'*) пиріжків із маком (три по три) печуть і несуть бабі, яка приймала пологи, бабі, яка перев'язувала пуповину, і кумові та кумі за новонародженого хлопчика: *а за хлопч'іка д'ев'ат' т'р'єба н'іро^аж'коу н'єст'і* (Ч) (там же, 187);

3.3) по сім (*с'ем*) пиріжків із маком печуть і несуть бабі, яка приймала пологи, бабі, яка перев'язувала пуповину, а також кумові й кумі за новонароджену дівчинку: *с'е йак йа за д'єўку ўже/ дак йа ўже бабам на'с'іла у'же/ і баб'і на'с'іла/ і баб'і пупо^ар'езнаї на'с'іла/ і куму на'с'іла/ і кум'є на'с'іла// <...> по^а с'ем н'іраж'коу/ по^а с'ем ўс'ім// <...> а за хлопч'іка д'ев'ат' т'р'єба н'іро^аж'коу н'єст'і* (Ч) (там же, 187). Отже, кількість дев'ять і сім вступає в опозиційні відношення за гендерною ознакою щодо осіб, з якими ця кількість пов'язана: за хлопчика, який народився, породілля несе по дев'ять пиріжків, а за дівчинку — по сім;

4) кількість виконання певної дії:

4.1) тричі цілує хліб засватана дівчина, приймаючи його від сватів, на знак згоди вийти заміж: *пиріх'рист'іце й поцолує три рази теї хліб* (С) (там же, 300);

4.2) тричі скидає хустку молода, коли її вперше завивають, а потім (на знак згоди жити в шлюбі й перейти до стану жіноцтва) уже дозволяє себе завити: *дак йа'ні сп'євайут' м'єн'є/ да ст'рочк'і ск'ідайут' із м'є'н'є ўже/ да сп'євайут' н'єсн'і// ск'ін'т'є ст'рочк'і/ ск'ін'т'є к'ітайк'і/ да пуд'к'ін'т'є пуд' лаўк'і/ да на'д'єн'т'є на м'єн'є н'єл'єцк'і каханк'і// то ўже хустку на м'єн'є// хустку на'д'єнут' на м'єн'є ўже/ да заўйут' м'єн'є ўже <...> йа йі хан да і с'к'іну// а х'ти не ск'ідай/ йа зноў/ д'руг'і раз/ йа і зноў хан да і с'к'іну// так т'р'єба/ да// с'є за'кон та'к'і// і до трох раз/ і трет'і раз к'іну/ а ў трет'і раз дак йа'ні ўже// <...> заўйут' м'є'н'є/ та йак бабу ста'ру ўже заўйажут' /* (Ч) (там же, 182);

4.3) тричі перекидають через вогонь русального вогнища вінки, сплетені на Русальний тиждень. Тричі виконана з русальними вінками дія, здійснена в сакральний час (на Трійцю) через взаємодію з іншим сакральним об'єктом (русальним вогнищем), призводить до їх сакралізації: *ч'єраз а'гон' / тр'і рази н'єр'єк'і дайош/ <...> і то тийє в'єн'к'і їдом да на ко^апусту <...> на кача'ни пакла'дом/ шоб та'к'іє ўже/ кача'ни зда'ров'і заўйазовал'іс' /* (Ч) (там же, 204).

Отже, сакральними є дії, пов'язані з релігією, освячені церквою: служити Службу Богу, молитися, хреститися, хрестити. Сакралізованими є дії, що асоціативно пов'язані з їхніми результатами: зв'язувати, завивати, окреслюватися 'обводити навколо себе лінію', лікувати, шептати, замикати, роз'єднувати (розрізати), імітувати виконання обрядових дій; імітувати дії, що супроводжують вегетацію рослин.

До сакралізованих ознак належать ознака чорного кольору й ознаки, що на ґрунті семантичного протиставлення творять бінарні семантичні пари: «лівий» — «правий», «пустий» — «повний», «парний» — «непарний».

До сакральних слів належать тексти проповідей, молитов, виголошені в церкві й поза нею, а також слова чи словосполучення, які містять звертання до Бога з проханням про допомогу. Сакралізованими словами є виголошені тексти, які супроводжують окремі обряди чи обрядові дії; виголошені тексти замовлянь; вимовлені сакралізовані словосполучення; невимовлені побажання (думки). До сакралізованих звуків належить кукурікання півнів.

Сакральним є спосіб руху руки при хрещенні (навхрест). Сакралізованим є спосіб руху (навхрест), яким ллють молоко на вогонь, щоб погасити пожежу.

Сакральними є часові поняття, пов'язані з днями пам'яті християнських святих. Сакралізованими часовими поняттями є окремі часові поняття, які не пов'язані з релігійним культом, зокрема: час відзначання деяких світських або дохристиянських свят; дні тижня й частини дня, які, на думку носіїв говірок, є найсприятливішими для виконання певного виду господарських робіт; фази місяця, що набувають сакральних ознак через реалізацію бінарного поняття «повний» — «пустий»; обмежений час, протягом якого треба виконати велику кількість роботи.

Сакральна кількість (три), що актуалізується при виконанні окремих обрядів, приводить до сакралізації позасакральної кількості осіб, предметів, дій (така кількість становить три або ділиться на три). Сакралізованою в говірках є також кількість сім.

Отже, аналіз досліджуваних текстів дозволив визначити коло засвідчених у середньополіських говірках сакральних або сакралізованих дій і способів їх виконання, ознак; слів, думок і звуків; темпоральних, локативних і квантитативних предметів і понять, дослідити специфіку взаємодії світського й сакрального, простежити процеси сакралізації й номінації та особливості одночасного використання дій і способів їх виконання; ознак; слів, думок і звуків; темпоральних, локативних й квантитативних предметів і понять у різноманітних комбінаціях при виконанні того самого обряду чи його компонента.

Це, зокрема, поєднання:

1) способу й кількості виконання дії при важких пологах (щоб полегшити страждання породіллі, її змушували тричі облізти навколо столу): *і кругом стола м'єн'є/лаз'іла <...> тр'і^м раз'і^м/іа лаз'іла* (Д) (там же, 70);

2) слів і кількості. На Великдень, перед тим, як розговлятися, тричі промовляють сакральні слова: *їдеш наск'і св'ат'іт// на Паску а тоди ўже йак приход'іш додому/ і ў хату ўход'іш і кажеш/ Хр'істос воскрес// отв'єчайут// воіст'іну воскрес// тр'і^м рази треба сказат' так* (Л) (там же, 239);

3) слів і способу виконання дії. Виходячи після поминання померлих із кладовища, щоб покійним було добре на тому світі, хрестяться і вимовляють сакральні формули: *п'єр'ехрес'т'іл'іс'а і сказал'і/царство н'єб'єсне пуст' пакояца/л'єг'єн'ка з'єм'єл'ка над рад'нім'і буд'є* (Р) (там же, 119);

4) сакральних і сакралізованих слів. В обряді викликання дощу християнські мотиви тісно переплітаються з язичницькими. Так, щоб викликати дощ, моляться на кладовищах, а після прочитання «Отче наш», звертаються з проханням до своїх померлих предків: *прийдут' до могилок/ перемолище отче наш// і кажут'/господ'і/подай ти нам/ми'прос'ім ж'ів'іє/а ві нам/м'єртивіє/помо'ж'іт'/шоб нам дошчик пошоў* (С) (там же, 327);

5) сакрального й сакралізованого часу і сакральної / сакралізованої кількості. Поєднання цих компонентів актуальне в господарській обрядовості: *ко^анусту ти со^ад'і ў суботу/ і тр'і рази до Тройци <...> бко^анаї/з^аначит' б^од'є гарна ко^ануста* (Д) (там же, 52).

Дії, способи виконання дій, ознаки, слова, думки, звуки, темпоральні, локативні і квантитативні об'єкти, засвідчені в середньополіських говірках як сакральні чи сакралізовані, невід'ємні від осіб, істот, які їх виконують, і

предметів, що їх при цьому використано, та часу й місця, у яких вони взаємодіють. Цей зв'язок виявився, зокрема, у поєднанні:

1) сакралізованих істот (тварин) і сакралізованих дій та часу. Сакраментальними властивостями в досліджуваних говірках, очевидно завдяки своїй високій прагматичній цінності, наділені корови, а також час їхнього обіднього відпочинку і виконувани ними дії. На думку носіїв досліджуваних говірок, що ґрунтується на асоціативній суміжності метричних особливостей корів (великий розмір) і бажаних розмірів плодів гарбузів, часова і просторова суміжність висаджування гарбузів та обіднього відпочинку корів і дій, які вони в цей час виконують, здатні вплинути на врожайність: *будут' то^ак' ійе ґарнийе го^рбузи/ здо^ров' ійе л' е^ажат' по пол'у/ йак худоба у хл' е'в'у (Д)* (там же, 52); *ґарбузи то^д'і/ йак худоба при^д'е з пол'а на об'ід/ да ле^ж'іт' ко^рова у хл' і'в'і/ о/ то^д'і ўже т^реба са^дит' ґарбузи/ шоб ґарбузу бу^ло ба^гато/ ле^жало на пол'і (Д)* (там же, 66);

2) часу, місця, предмета і способу виконання дії при народному лікуванні болю в спині (на кладовищі під час обряду проводів русалок треба було перевернутися через голову поперек могили): *йа і са^лма пере^кул'увалас'е <...> а ка^л'іс' бу^џ та^к'і за^кон шоб с^п'іна н'е ба^л'ела бо т^р'еба ж ра^б'іц' / йак ну^їд'еж же на д'ен' ў йа^гади' дак с^п'іна ж вел'м'і^џ ба^л'іт' / дак ка^жде ста^ралос'е шо/ це ж шоб с^п'іна н'е ба^л'іла через ма^г'ілу п-ер-ек'інуце дак та^д'і н'е буд'е с^п'іна ба^л'іт' // (Рч)* (там же, 127);

3) осіб, предметів і способів виконання дії:

3.1) при важких пологах: *була м'ед'ічка там/ з ба^бойу в м'есц'і^џ / і кру^гом сто^ла м'ен'е/ ла^з'іла/ і/ а-аї/ шо тол'к'і н'і бу^ло// т^р'і^џ раз'і^џ / йа ла^з'іла/ <...> і^џ н'і том м'ен'е^а об^вод'ілі (Д)* (там же, 70);

3.2) при лікуванні від зурочення: *ба^бки л'ечат' <...> до^г бе^ре йакс'е в'і^џ качу^џе/ на воск в'і^џ л'івайе (Д)* (там же, 71);

4) особи, способу виконання дії і кількості виконання дії при поминанні померлих: *бат'ушко па^п'рав'іт' / по^н'ереду бат'ушко абход кру^га ма^г'ілок із^роб'іт' т^р'і раз'і і м'і^џ усл'ед за бат'ушком аба^їдуом т^р'і раз'і (Р)* (там же, 118);

5) предметів, способу виконання дії і часу при захисті худоби від відьом: *с'е на Йур'йа/ прот'іу Йур'йа// <...> с'е прот'і Йур'йа// да с'е т^р'еба в'ідуном ма^кам/ а ў хл' і'в'і/ обс'інат' хату ўкру^гал'а/ дак па^ка ж в'ед'ма в'і^џ е^р'е на о^д'н'ей теї ма^ч-і^нци/ дак н'і'в'ен' у^џже засп'е^џва/ дак йа^л' на ўже н'е заїд'е ў хл'іу/ а йак н'е на^с'іпл'еш/ так йа^на ід'е ў хл'еу да ї кар^ов'і до^їит' / в'ед'ма та// ну ба^б'і та^к'і в'і^џ д'мам'і ск'ідал'іс' (Ч)* (там же, 197–198);

6) осіб і слів при рятуванні худоби від пожежі. Так, щоб змусити худобу вийти з приміщення, яке горить, треба було: *н'ервої скот'ін'і^џ у вухо к^р'і^џкнут' по^жар/ то^д'і^џ рво^ан'еца^о скот (Д)* (там же, 28). Цю дію повинна була виконати сакралізована особа, яка «знає»: *то^го д'е^да б'і^џстро п'р'і^џв'ез'і <...> і шо йон пош^оу/ йо^го до буга^айа до ^одно^го жс/ бу^џ то^к'і^џ і С'ідор здо^ров'і^џ / і^џ йон к^р'і^џкну^џ по^жар <...> і теї б'ік н'ерв'і^џ с^тон'ка і бол'ей т^р'о^џсот го^ло^џу скот'а за^о йім'і^џ в'ішло (Д)* (там же, 28).

Таким чином, визначивши в загальних рисах репертуар сакральних і сакралізованих осіб, предметів живої та неживої природи, артефактів, дій, ознак, кількостей, слів, звуків, способів виконання окремих сакральних або сакралізованих дій, темпоральних, локативних і квантитативних предметів і понять, що протягом віків складався в середньополіських говірках, з'ясувавши основні причини сакралізації й означивши сфери функціонування

сакрального й сакралізованого, сподіваємося поглибити й розширити наше дослідження, залучивши до аналізу матеріал інших говірок Чорнобильської зони.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- ГЧЗТ — Говірки Чорнобильської зони : Тексти / Упоряд. П. Ю. Гриценко, Н. П. Прилипка, О. А. Малахівська, Л. А. Москаленко, Л. Г. Анісімова, Ю. І. Бідношия, С. П. Гриценко, Л. В. Дика, М. В. Поістогова, Л. В. Рябець.— К., 1996.— 358 с.
- ГМ 1 — Говірка села Машеве Чорнобильського району. Ч. 1: Тексти / Уклад. Ю. І. Бідношия, Л. В. Дика.— К., 2003.— 456 с.
- ГМ 2 — Говірка села Машеве Чорнобильського району. Ч. 2: Тексти / Уклад. Г. В. Воронич, Л. А. Москаленко, Л. Г. Пономар.— К., 2003.— 608 с.
- ГМ 3 — Говірка села Машеве Чорнобильського району. Ч. 3: Матеріали до Лексичного атласу української мови / Уклад.: Ю. І. Бідношия та ін.— К., 2003.— 225 с.
- ГМ 4 — Говірка села Машеве Чорнобильського району. Ч. 4: Матеріали до Поліського етнолінгвістичного атласу / Уклад. Ю. І. Бідношия, Г. В. Воронич, Л. В. Дика, Л. А. Москаленко, Л. Г. Пономар.— К., 2005.— 704 с.
- СУМ — Словник української мови : В 11 т. / Ред. І. К. Білодід та ін.— К., 1970–1980.

СПИСОК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

- Бд — с. Буда, Чорнобильський р-н, Київська обл.
- Бр — с. Буряківка, Чорнобильський р-н, Київська обл.
- Д — с. Денисовичі, Поліський р-н, Київська обл.
- Л — с. Луб'янка, Поліський р-н, Київська обл.
- Мш — с. Машеве, Чорнобильський р-н, Київська обл.
- Рч — с. Річиця, Чорнобильський р-н, Київська обл.
- Р — с. Рудьки, Чорнобильський р-н, Київська обл.
- С — с. Стечанка, Чорнобильський р-н, Київська обл.
- Ч — с. Чистогалівка, Чорнобильський р-н, Київська обл.

L. A. MOSKALENKO

SACRUM AND SACRALIZATION IN THE MIDDLE-POLISSIAN DIALECTS OF THE CHORNOBYL ZONE. II

The article is devoted to the research on the repertoire of sacred and sacral actions and ways of their execution, signs; words, thoughts, sounds; temporal, locative and quantitative concepts, which was formed in the Chornobyl zone dialects, and to clarify the peculiarities of their nomination.

On the material of the dialects of the Chernobyl zone, the carriers of which have long been organically linked Christianity with elements of the traditional spiritual culture, the actions and methods of their execution, signs; words, thoughts, sounds; temporal, local and quantitative concepts, which are certified in these dialects as sacred or sacralized, as well as the formation features of their repertoire have been traced.

The specifics of the interaction of the secular and the sacred has been found out, the processes of sacralization and the nomination of sacred and sacral actions and ways of their execution, signs have been considered, as well as words, thoughts, sounds; temporal, locative, and quantitative concepts.

Keywords: dialect of the Chornobyl zone, nomination, sacred, sacralized, sacralization.